

**ДОСЛІДЖЕННЯ І РОЗВІДКИ
З ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ І
ПРАВОНАВСТВА**

Випуск 8

МАК Т.Ф.,
доцент, кандидат
історичних наук

НОРМАНДСЬКЕ ЗАВОЮВАННЯ АНГЛІЇ ТА ЙОГО НАСЛІДКИ

В історії людства є події, які стали поворотним моментом, і скільки б не минуло часу продовжують оцінюватись неоднозначно, таким великим було їх значення. Для Великобританії такими стали події 1066 року. І проблема нормандського завоювання Англії у 1066 р. вже протягом декількох століть залишається однією з центральних в англійській історичній думці [6]. Ця дата за визначенням вчених на пострадянському просторі стала кінцем англосаксонського періоду [3, с. 61], і початковою точкою відліку нової, нормандської епохи [5].

О 9-й ранку осінньої днини 1066 року Вільгельм, герцог Нормандський зійшов на Сасекському узбережжі у міста Певенсей. Ступивши на англійську землю, він за щось зачепився і впав. Це було поганим знаком, і ті, що були поруч глухо зойкнули. Але Вільгельм обернув все на свою користь. «Слава Господу! Я оволодів своїм королівством; дивіться, земля Англії у моїх руках!», - промовив герцог. При цьому один з солдатів кмітливо зірвав в'язанку жмиху зі стріхи будинку і передав господарю в якості ще одного символу, що означало право на володіння багатствами Англії [4, с. 244-245].

Війська на південному узбережжі Англії висадились 28 вересня. І ніхто не завадив нормандцям зробити це. Точна чисельність військ невідома, але можна стверджувати, що армія Вільгельма була невеликою: до її складу входило не більше двох тисяч важко озброєних кінних вершників і близько трьох тисяч піхотинців [3, с. 61]. Отже, у 1066 році герцог Нормандії Вільгельм всього з декількома тисячами солдат перетнув Ла-Манш, щоб спробувати стати правителем Англії і його спроба завершилась успіхом. Це, до речі, був останній раз, коли іноземне вторгнення в Англію було вдалим.

Вільгельм народився близько 1027 року в м. Фалайсе у Франції. Він був незаконнонародженим сином Роберта I – гер-

цога Нормандського. Вірогідно, більш важливим є момент, що Вільгельм був єдиним сином герцога. Перед тим, як відправитись у паломництво до Єрусалиму, Роберт назвав Вільгельма своїм наступником.

Паломництво такого роду в ті часи було дуже популярним, але доволі небезпечним заходом, не повернутись живим з цієї подорожі було досить реально. Навіть просто затриматись на шляху повернення було знаком для оточення, що залишилось, що сталось найгірше, оскільки саме таким чином завершувалось більшість мандрівок. У випадку Роберта, як і інших великих феодалів, в разі будь-якої затримки на шляху його сусіди швидко скористались би обставинами, щоб заволодіти герцогством. І французький король не знехтував би такою можливістю. Саме тому, перед тим як відправитись до Єрусалиму, Роберт домігся від своїх васалів, щоб вони принесли клятву вірності його незаконному сину Вільгельму. Барони виконали вимогу.

З паломництва Роберт не повернувся, 1035 р. він помер у Палестині, і у віці восьми років Вільгельм став герцогом Нормандським.

Після загибелі Роберта барони і родичі померлого повстали проти бастарда. Серед них було багато тих, хто претендував на небезпечну роль покровителя, але боротьба була дуже запеклою, і якби не втручання французького короля Генріха I, сам Вільгельм міг і не вижити. Завдяки цій підтримці герцогський престол залишився за Вільгельмом. В роки боротьби за вплив на нащадка престолу і в умовах стану анархії, що було незвичним для Нормандії, багато знатних людей залишили герцогство, тікаючи до Англії, де до влади прийшов Едуард Сповідник, родич герцога Нормандського (останній був правнуком діда Едуарда – нормандського герцога Ричарда I).

Обставини, за яких дорослішав герцог Нормандський, вірогідно, вплинули на нього. В будь-якому випадку в історію Вільгельм увійшов як людина жорстка, що звикла діяти блисквично. При цьому, зневажаючи блюзнірство і доводячи в будь-який спосіб свої здібності як жорсткого правителя, в офіційних документах Вільгельм іменував себе Вільгельм Незаконнонароджений [1, с. 183]. В той час вже ніхто не наважувався назвати його так в обличчя. Розправляючись з непокірними, безжальний

правитель створив герцогство з чіткою централізованою системою правління, яке, можливо, було і невеликим за розмірами, але зробило свого герцога багатою людиною, що була міцніше багатьох західних правителів.

Після довготривалої серії війн, примусивши своїх баронів коритися його владі, Вільгельм встановлює повний контроль в своєму графстві, в якому система васалітету діяла бездоганно. Отримавши можливість витратити кошти на власний розсуд, Вільгельм утримує найманців, споряджаючи їх у відповідності до останнього слова військового мистецтва. Його армія з тисячі рицарів була величезною на ті часи. Французький король не мав такої армії. Її не могла мати і Англія, послаблена і дезорганізована на початку XI ст.

Претензії на англосаксонський престол сформувались за наступних історичних обставин.

Об'єднання Англії в єдине королівство завершилось у 829 році під проводом Уессекса. Але одноосібне правління, що тільки стверджувалось, зразу ж отримало перевірку додатковим навантаженням. Рухи з Скандинавії норманів вже в IX ст. стають періодичними, і Англія першою опиналась на шляху у однієї з гілок вікінгів – данів. Багаторічна боротьба точилась з постійними поступками норманам; у 1016-1035 рр. данець Кнут Великий навіть правив державою, до складу якої входили і Данія, і Норвегія, і Англія. Англосаксонські королі намагались вишукувати засоби, щоб зберегти державність, але в XI ст. наступив момент, який привернув пильну увагу до острова з боку Вільгельма Нормандського. Англосаксонський король Едуард Сповідник (1042-1066) помирає, не залишивши по собі прямих нащадків. Але він був сином нормандки. Багатолітня традиція змушувала герцога Нормандського діяти. Його честолюбство примушувало діяти рішуче.

Ще за часів правління Едуарда Сповідника Вільгельм отримав від нього підтримку своїх претензій на корону Англії. Засобом тиску з метою дотримання цієї обіцянки стало і те, що Вільгельм деякий час утримував в бранцях брата королеви Гарольда Годвіна. Після смерті Едуарда саме його англосаксонська знать обирає королем, і він зрікається обіцянки. Вільгельм отримав вагомі засади для вторгнення, і це рішення приймалось в

стані глибокого обурення. Що не виключало раціональні дії. На острові знаходились великі нормандські колонії. І підтримка християнської церкви теж не була зайвою. Що до її втручання у боротьбу за англійський престол, то мотиви були теж досить глибинними.

Феодальна система мала міцні зв'язки, але коли Гарольд порушив клятву відданості Вільгельму, одного цього було замало, щоб розпочинати війну. Такого роду зобов'язання не завжди були непорушними, інколи були пустою формальністю, тимчасовим засобом для досягнення мети. С. Джуєтт висловлює наступне припущення з приводу того, як виправдовував Вільгельм своє прагнення діяти рішуче проти Гарольда: «Якщо це взагалі можливо – кризь провалля часу дістатись до суті того, що відбувалось, - то головний аргумент проти Гарольда Узурпатора був релігійного характеру – дійсна або уявна заява Едуарда про право Вільгельма на престол і клятва Гарольда на святих мощах в Руані. Це було рідкісне богохульство: нормани були відомі своєю відданістю церкві. Їх герцог був досконалий в особистому житті, вважався відданим захисником віри, завдяки чому був без зусиль укладений договір з Ланфранком, великим архієпископом» [4, с. 229].

За таких обставин Вільгельм та усі його люди знали, що якщо ти хочеш отримати Англію, єдиний шлях досягти цього – битва. Право на спадок в ці часи – понад усе. І це надало сил в битві, яка завершилась перемогою.

Ерли Середньої та Північно-Східної Англії не надали Гарольду військової допомоги. В вирішальній битві при Гастінгсі 14 жовтня 1066 р., не дивлячись на впертий супротив, англосакси були розбиті, король Гарольд загинув в бою, а Вільгельм захопив Лондон і став королем Англії (1066-1087). Саме тоді його починають називати Вільгельм Завойовник. Перемога під Гастінгсом вирішила подальшу долю Англії. Ще багато років розпошені загони англосаксів продовжували турбувати володарів-нормандців, але влада останніх ствердилась в Англії назавжди.

Феодальні стосунки в середньовічній Англії розвивались дещо уповільнено, якщо порівнювати цей розвиток з Францією. Феодалні порядки в основному вже панували в Англії до середини XI, але цей процес був далеким від завершення, значна ча-

стина селян за таких умов залишалась вільною. Феодальний маєток і система феодальної ієрархії до цього часу також не набули завершеної форми. Влада англійського короля над великими землевласниками була дуже слабкою.

Натомість герцог Вільгельм, як зазначалось вище, мав тверду владу над своїми васалами – нормандськими баронами, що прийшли з ним з континенту. Французький історик Д. Бартемі доводить, що саме між 1060 та 1130-м рр. у Франції розмах як видовищ ритуалу посвяти в рицарі і турніри досяг надзвичайних масштабів для середньовіччя [2, с. 37], що означає ствердження військових цінностей в суспільстві, що, в свою чергу, неможливо без сталої системи васалітету.

Оскільки завоювання було дуже жорстким, а система, що принесли з собою нормандці передбачала централізацію влади, перспектив у Англії було небагато. І все ж таки Вільгельму і його баронам знадобилось декілька років для того, щоб підкорити собі всю Англію. У відповідь на масові конфіскації земель у англосаксів, які супроводжувались закріпаченням таких, що залишались ще вільними селян, спалахнула низка повстань. Всі вони були найжорстокішим чином придушені.

Після остаточного підкорення країни нормандськими феодалами конфіскація земель продовжилась у величезних розмірах. Англосаксонська знать втратила майже всі свої землі. Оскільки роздача землі проводилась поступово, по мірі її конфіскації, до рук нормандських баронів потрапляли маєтки, що знаходились у різних областях Англії. В результаті цього володіння багатьох баронів опинились в стані розпорочених у різних графствах, що, безумовно, було пересторогою для створення територіальних князівств, незалежних від королівської влади.

Надзвичайно велике значення в укріпленні феодального ладу в Англії мав земельний перепис, що його провів Вільгельм по всій Англії. Цей перепис містив відомості про кількість земель, худоби, господарського реманенту, відомості про чисельність васалів у кожного феодала, про кількість селян в маєтках і про те, який прибуток приносив кожний маєток. Перепис отримав назву «Книга Страшного суду», вірогідно, по аналогії зі «Страшним судом», оскільки ті, що давали відомості повинні були під страхом суворого покарання говорити все, нічого не

приховуючи. Цей перепис проводився у 1086 р., особливі королівські уповноважені виїздили у графства і сотні, де і відбувався перепис на основі свідчень, що давались під присягою шерифами графств, баронами, старостами, священниками і певною кількістю селян від кожного села. В XI і на початку XII ст. населення Англії, за приблизними розрахунками, в основі яких статистичні дані «Книги Страшного суду», складало приблизно біля 1,5 млн. чоловік, з них величезна більшість (не менше 95%) мешкали в селі і були зайняті у сільському господарстві.

Перепис дав королю можливість точно знати розміри землеволодіння, матеріальні ресурси і доходи кожного з своїх васалів для того, щоб у відповідності з цим вимагати від них феодалної служби. Крім того король намагався отримати точні відомості для обкладання населення майновим грошовим податком. Не дивно, що перепис викликав страх і ненависть.

Перепис прискорив закріпачення селян, оскільки більшість з вільних або напіввільних селян були занесені у «Книгу Страшного суду» у якості вілланів, тобто залежних. Таким чином, цей захід сприяв остаточному оформленню в Англії феодалного ладу.

Нові великі землевласники – барони, отримуючи землі в процесі завоювання безпосередньо від короля, ставали його прямими васалами. Вони були зобов'язані королю військовою службою і значними грошовими внесками. Вільгельм вимагав васальної служби не тільки від баронів, але і від рицарів, що були васалами баронів. З введенням прямої васальної залежності всіх феодалних землевласників від короля система васалітету отримала в Англії більш завершений і більш централізований характер, ніж на континенті, де зазвичай діяло правило «васал мого васала – не мій васал». Та система васалітету, що склалась таким чином в Англії зіграла суттєву роль в посиленні королівської влади.

При організації управління на місцях королівська влада використала стародавні збори сотень і графств. При цьому Вільгельм не тільки зберіг всі податки, що були введені в англосаксонський період, але ще й збільшив їх. На вищих церковних посадах, як і в світській адміністрації, англосакси були замінені нормандцями, вихідцями з Франції, що також зміцнило стано-

вище Вільгельма та його баронів. Нормандські барони, з появою яких феодальний тиск в країні посилювався, були оточені ворожим англосакським населенням і були змушені, в усякому разі на початку, підтримувати королівську владу.

В правління одного з синів Вільгельма Завойовника – Генріха I (1100 – 1135) склалась і сформувалась система державного управління, центром якої був королівський палац. Значну роль в управлінні державою стала грати постійна королівська рада, куди поруч з деякими великими феодалами входили і королівські чиновники, в першу чергу судді і особи, що відали казною та зборами податків.

Крім королівських суддів, що засідали у судовій курії короля, важливе значення набули виїзні королівські судді, що проводили судові засідання на місцях. В процесі судової практики королівських суддів поступово виробляється так зване «Загальне право», тобто єдине для всієї країни феодальне королівське право, яке поступово витискало право місцеве. За правління Генріха I оформилось і королівське казначейство, або «Палата шахової дошки». Назва пов'язана з системою підрахунку грошових сум. Столи у казначействі були поділені лініями на декілька смуг, за якими у певному порядку розкладались і пересувались стоси монет, що з зовнішньої сторони нагадувало гру у шахи. «Палата шахової дошки», як і судова курія, складала частину королівської ради.

Після смерті Генріха I, який не залишив синів, почались феодальні міжусобиці, що припинились лише в 1153 р., коли внаслідок угоди, укладеної між обома ворогуючими таборами, Генріх Плантагенет, граф Анжуйський, був визнаний нащадком престолу.

Правління Генріха II Плантагенета (1154-1189) – важливий етап у розвитку феодальної держави в Англії. Генріх II став доволі рішучим королем, до того ж непогано освіченим для свого часу.

До складу англійського королівства за правління Генріха II увійшли великі володіння анжуйського дому у Франції – графства Анжу, Пуату, Мен, Турень. Крім того англійським королям на континенті як і раніше належала Нормандія. Герцогство Аквітанське також увійшло до складу володінь англійського

короля (внаслідок шлюбу Генріха II з Алієнорою). Наявність таких значних володінь у Франції значно збільшило матеріальні ресурси англійського короля.

Використовуючи це, Генріх II провів реформи, які дозволили зміцнити королівську владу, яка дещо послабла під час феодалних усобиць. Елементи централізації в державі були посилені.

Була проведена судова реформа. Кожна вільна людина могла тепер за певну плату отримати дозвіл перенести свою справу з будь-якого помісного суду, тобто суду феодала, до королівського суду. Від такої реформи виграли перед усім рицарі, тобто середні та дрібні феодала, а також заможні вільні селяни і городяни. Більшості населення країни – залежних селян, вілланів ця реформа не торкнулась. Залежні селяни залишились підсудними тільки суду феодала.

Іншою реформою, що була проведена в правління Генріха II, була реформа військова, яка полягала в тому, що військова служба феодалів на користь короля обмежувалась певним, відносно невеликим терміном. Натомість король вимагав від феодалів особливої грошової виплати, так званих щитових грошей. На ці гроші король винаймав до себе на службу рицарів, що зменшувало його залежність від феодалного ополчення баронів. Крім того, король зобов'язував всіх вільних людей мати певне озброєння, в залежності від їх майнового стану, і за закликом короля з'являлись в повному озброєнні на військову службу. Всі ці реформи посилювали королівську владу і сприяли централізації державного управління.

Таким чином, нормандське завоювання прислужилося тому, що за півтора століття з території, де феодалні стосунки були не дуже виразними, довгий час зберігалась значна кількість вільних селян, а королівська влада не мала важелів впливу на розвиток ситуації, Англія перетворюється на централізовану державу, де король фактично є головним сеньйором для феодалів, система васалітету працює результативно. Король отримав ресурси, якими міг розпоряджатись на власний розсуд і, завдяки проведеним реформам, мав структури, що посилювали його вплив – армію найманців і королівський суд. Не пройшовши послідовно всі етапи централізації, а ставши такою державою вна-

слідок жорсткого завоювання в стилі доволі строки, Англія перетворилась до XIV ст.. на могутню сусідку для Франції, яка йшла природнім шляхом централізації, і не всі процеси були завершені. Сутичка була неминучою, і Англія мала всі політичні переваги і неабиякий економічний інтерес на континенті. Чи можна, отримавши від історичної долі політичний шанс, використати його так, щоб переваги перед конкурентами завжди залишались у того, хто стартував першим? Столітня війна дала відповідь на це питання. І була вона тривалою.

Література

1. Азимов А. Англия: от Стоунхенджа до Великой хартии вольностей. – М.: Эксмо, 2009
2. Бартеlemi Д. Двор князя и расцвет посвящения в рыцари в Нормандии в XI-XII веках // Средние века: исследования по истории Средневековья и раннего Нового времени /Ин-т всеобщ. Истории РАН. – М.: Наука, 1942 – Вып. 71 (1-2) / [отв. Ред. П.Ю.Уваров; сост.С.К.Цатурова]. – 2010
3. Глебов А. Англия в раннее средневековье. – Воронеж: Издательство Воронежского государственного университета, 1998
4. Джуэт С. Завоевание Англии норманнами . – Мн.: Харвест, 2003
5. Махун С. Вильгельм I Завоеватель: начало нормандской эпохи в Англии // Зеркало недели. - № 34. – сентябрь. – 2005
6. Якуб А.В. Проблема нормандского завоевания в английской исторической мысли XVII- начала XX века // <http://www.omsu.omskreg.ru/histbook/articles/y1996/a074/article.shtml>